

ОСОБЛИВОСТІ СОМАТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ: КОНЦЕПТ «HAND» В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена дослідженню особливостей соматичних фразеологічних одиниць англійської та української мов. Аналізується розподіл фразеологізмів за соматичним компонентом «hand» та зіставляються особливості функціонування та перекладу в українській мові.

Ключові слова: фразеологізм, соматична фразеологічна одиниця, соматизм, мовна картина світу.

Илона Денисенко. ОСОБЕННОСТИ СОМАТИЧНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ: КОНЦЕПТ «HAND» В АНГЛИЙСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена исследованию особенностей соматических фразеологических единиц английского и украинского языков. Анализируется распределение фразеологизмов за соматическим компонентом «hand» и сопоставляются особенности функционирования и перевода в украинском языке.

Ключевые слова: фразеологизм, соматическая фразеологическая единица, соматизм, языковая картина мира.

Iloana Denysenko. SOMATIC IDIOM FEATURES: CONCEPT «HAND» IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

The article investigates the features of somatic idioms of the English and Ukrainian languages. We analyze the phraseological distribution of the somatic component of the «hand» and comparing the features and operation of translation in the Ukrainian language.

Keywords: idiom, somatic idiom unit, somatisms, language world.

Останнім часом зростає інтерес до дослідження фразеологічного складу мов в аспекті виявлення особливостей етнічної свідомості їх носіїв. Адже у фразеологізмах, як у дзеркалі, відбиваються особливості менталітету, світосприйняття та світорозуміння, емоційно-оцінної характеристики явищ зовнішнього світу носіями тієї чи іншої мови.

Об'єктом дослідження є особливості функціонування та розподілу фразеологічних одиниць з соматичним компонентом. Предметом дослідження є англійська та українська соматична фразеологія.

Актуальність дослідження фразеологічних соматичних компонентів у семантичному аспекті зумовлена необхідністю з'ясувати механізми творення фразеологічних одиниць, встановити специфіку соматичного символу «hand» в структурі фразеологізмів англійської та української мов.

Предмет фразеології це сполучення слів, що не утворюються спонтанно у мовленні, а входять у нього як готові блоки з певними знаменнями. Часто значення фразеологізму не зводиться до суми значень слів, що входять у нього. Фразеологізмам властива метафоричність та образність, вони можуть належати до стилістично забарвленої лексики (розмовної чи, навпаки, книжної); дослідження цього розділу лексичної системи доводить, що, як і слова, вони можуть входити до синонімічних рядів, як і слова, можуть мати антоніми, як і слова, можуть мати варіанти (поруч із фразеологізмами жорсткої структури є й такі, що мають змінний компонент – тобто алоформу фразеологізму). Визначення фразеологізму як структури, семантично цілісної, відтвореної у готовому вигляді у мовленні й ідіоматично, є загальноприйнятим. Однак теоретичні дослідження і української, і англійської лексики часто обмежують чи розширюють визначуване поняття ще певними умовами.

Як правило, при класифікації фразеологізмів учені нашої країни використовують запропоновану ще в 1977 році російським академіком В. В. Виноградовим систему виділення з-

посеред фразеологічних одиниць трьох основних класів фразеологізмів за ознакою їх вмотивованості чи то збереження словами-компонентами в тій чи іншій мірі значень слів-компонентів. Вчений пропонує виділяти:

а) **фразеологічні зрощення** – немотивовані одиниці, значення яких нібито зовсім не виводиться зі значень компонентів. Звичайно приводяться приклади таких сполучень, що або мають у своєму складі слово-архаїзм, відсутнє в активному словнику сучасного мовця (*збити з пантелику, дати одкоша/ to rub on the/ cut to the quick*), або метафоричність виразу настільки відсунула значення слова у складі фразеологізму, що він уже ніяк не асоціюється з первинною денотативною його семантикою – *beat about the bush, to rain cats and dogs/ некти раків, у сірка очі позичати*. Такі фразеологізми у реченні виступають своєрідним синтаксичним монолітом, не допускають ніякої реструктуризації чи вкраплень у вигляді додаткових означень чи уточнень;

б) **фразеологічні єдності** – такі фразеологізми, що є семантично неподільними, але загальне значення мовцями все ж таки сприймається як мотивоване, асоціації не стерлися – (*передати куті меду, мухи не зобидити, міняти шило на мило/ to be on the seventh heaven of delight, to see red*). Такі фразеологізми теж є семантично неподільними та синтаксично невідільними, у мовленні з'являються готовими, та метафоричність вислову все ж не доходить крайньої межі;

в) **фразеологічні сполучення** – один з компонентів є зв'язаним, а інший зберігає своє денотативне значення і легко дешифрується (*кидати погляд, пробігти очима, насунити брови/ to take to heart, to cast a glance, to shrug one's shoulders*). До таких сполучень часто входять слова, що мають обмежену валентність *сунути* можна тільки брови, а *shrug* вживається виключно зі словом *shoulders*. Кількість фразеологічних сполучень у такому розумінні надзвичайно велика; сюди звичайно відносять дієслівно-іменні перифрази простих дієслів (*to give a nod/ a glance/ a hug; to make haste/ an offer/ sense /a promise/ a pretence; take a look/ a breath/ a step/ a vote; get a sleep/ a nap/ a squint* – *брати приклад/ зобов'язання/ розгін/ ціль; давати приклад/ допомогу/ пораду; отримати визнання/ високу оцінку/ перемогу, поставити питання* тощо), прикметникові сполучення з постійним епітетом (*high life, high water, high treason; hot blood, hot head, hot money; bitter cold, bitter tears; гарячі почуття, гарячі голови, чорна невдячність, холодний прийом* тощо), прийменникові групи з усталеним порядком слів у функції прислівника чи прикметника (*by chance, by all means, out of order, out of the ordinary, all of a sudden, with all one's might - з усіх сил, від щирого серця, до речі, у всякому випадку* тощо).

Невисоким ступенем ідіоматичності характеризуються парні сполучення слів будь-якої частини мови, компоненти яких є або синонімами чи антонімами, або словами спорідненими за значенням у якомусь іншому сенсі. Експресивні та емпатичні, вони зустрічаються як в англійській, так і в українській мові, хоча ступінь вмотивованості може бути різним (*odds and ends, bag and baggage, by fits and starts, kith and kin/ ні сіло, ні впало, день і ніч, руками й ногами, хоч плач, хоч скач*).

З усією повагою до висунутої класифікації все ж не можна не звернути уваги на те, що чіткої межі між цими типами фразеологізмів немає, часто все залежить від поінформованості та ерудиції мовця Той хто не знає українських звичаїв, може вважати немотивованим вираз *давати гарбуза, to beat about the bush* цілком зрозуміле мисливцям, що виганяють зайця з-під куща, тупцюючи навколо, а певні знання з історії мови дадуть ключ і до *quick*, і до *пантелику*. Люди, знайомі зі східними мовами, стверджують, що «*собаку з'їсти*» та «*ось де собака заритий*» можна доволі легко етимологізувати, якщо допустити, що вони зводяться до запозиченого *абсабак* – *суть справи, знання про суть справи* (справді, інші фразеологізми зі словом *собака* мають варіанти з його синонімом *пес* (*злий як собака/ пес, голодний як собака/ пес тощо*), а два вказані зрощення варіантів не мають) [1, с. 65].

Для контрастивного дослідження фразеологічної системи мови проблема вмотивованості все ж не настільки важлива, щоб порівнювати фразеологічні одиниці у двох мовах за цією ознакою, тим більше, що у реальному мовленні фразеологізми виявляються не настільки

непорушними і можуть піддаватися перерозподілу та семантичному оновленню, особливо у художній літературі.

До фразеологічної системи обох мов відносимо і паремії – прислів'я та приказки, яким також властива відтворюваність і непрямая номінація. Звичайно такі мовні утворення стоять у проміжному за вмотивованістю ешелоні фразеології, їх відносять до такого ж типу, як і фразеологічні єдності (*two heads are better than one; better later than never/ краще пізно, ніж ніколи; одна голова добре, а дві краще*).

Для контрастивного аналізу фразеології англійської та української мов класифікація фразеологізмів за ознакою їх невмотивованості, безумовно, важлива – тоді, коли за фразеологізмом, крім власне фразеологічного значення, не стоїть нічого більше, годі шукати асоціації у порівнюваній мові, і єдиним критерієм еквівалентності буде експресивність та стилістична маркованість [6, с. 14].

Два інші підходи до виділення окремих груп (без особливої уваги до однорідності групи) – структурний та семантичний.

За структурою фразеологізми бувають дієслівними, прикметниковими, прислівниковими та комунікативними. Перші – виступають у реченні еквівалентами дієслова, другі і треті відповідно – прикметника, прислівника.

Дієслівні фразеологізми в англійській мові складають велику частину всіх фразеологічних одиниць. Тут бачимо дієслова руху, мовлення, різноманітних дій, стану тощо.

Іменникові фразеологізми – це, як правило, такі, що мають у своєму складі ядерний іменник та виступають у реченні у функції іменника як, наприклад англійські *soared cow; baker's dozen; blue stocking; swan song black list* (укр. *священна корова; чортова дюжина; синя панчоха; лебедина пісня, чорний список*). Ті, що не мають відповідних фразеологічних еквівалентів, передаються описово, хоча можливі і кальки *blind date – побачення з незнайомою людиною, побачення всліпу; backseat driver – непроханий порадник*.

Прикметникові та прислівникові фразеологізми можуть мати у своєму складі як прикметники, так і інші частини мови, та виконують вони роль прикметника (переважно у функції іменної частини складеного присудка) чи прислівника: *high and mighty; stick in the mud; milk and roses; by hook and by crook; by all means; hand in hand*. До фразеологічних одиниць належать і комунікативні фразеологізми – паремії. Хоча вони не еквівалентні словам, їх відзначає характерна для інших фразеологізмів відтворюваність у мові в готовому вигляді, образність і те, що загальні їхні значення все-ж таки здебільшого не зводяться до значень їхніх компонентів. У системі мови прислів'я та приказки займають особливе місце [4, с. 176].

З точки зору порівняння фразеологічних систем цікавим виявляється вивчення семантичних груп фразеологізмів. Досить цікавою семантичною групою фразеологічних одиниць є соматична. Соматичні, тобто такі у складі яких є назва частини людського тіла. Фразеологізми із соматичним компонентом досліджували такі вчені, як М. Алексеєнко, Л. Дядечко, А. Івченко, В. Виноградов, Д. Ужченко, В. Ужченко, В. Коваль, О. Селіванова, В. Кононенко, М. Кочерган, О. Тищенко, О. Андрейченко, А. Архангельська, М. Горди, О. Каракуця, О. Левченко, Ю. Мільшин.

Принципи антропометричності фразеологічного фонду мови й аналогізації предметного світу у свідомості людини зумовлюють особливу значущість у номінативних процесах знаків частин людського тіла – соматизмів. Р. Леннекер однією з базових концептосфер свідомості вважає людське тіло, позначення частин якого використовують як найменування інших концептосфер [4, с. 60]. Фразеологізми з соматичним компонентом формують різні фразеосемантичні поля залежно від ядерної стереотипної ознаки компонентів.

В англійській та українській мові характерною особливістю соматичної фразеології є наявність численних аналогій. Збіг образності соматичних фразеологізмів пояснюється не тільки запозиченнями, але й загальними закономірностями, які призводять до виникнення близьких за змістом одиниць. Найчастіше в фразеологічних одиницях вживаються назви частин тіла: голова, серце, рука, нога, око, вухо, зуб [3, с. 125].

Аналіз соматичних фразеологічних одиниць з різними компонентами дозволяє виокремити структуру, семантику та функціональність, що сприяє глибшому та повному розумінню мовної картини світу.

Фразеологічні одиниці лексико-семантичного поля «частин тіла» представляє собою велику групу фразеологізмів, зі спеціальними особливостями. Серед них зустрічаються фразеологізми різних типів: дієслівні, прийменникові, іменникові, прикметникові. Соматичні фразеологізми англійської мови мають різні значення і не завжди співпадають з українськими [5].

Соматичний компонент «*hand*»: *рука* має майже універсальний роль, вживається з різними значеннями: діяльність, обмін, спілкування:

a back-handed compliment (підозрілий комплімент) He said he liked me a lot better than the last time he met me, which I thought was rather *a back-handed compliment* [7, с. 20];

a dab hand (майстер своєї справи) He is a dab hand at carpentry [7, с. 21];

at hand, at the hand (під рукою) [7, с. 22];

at first hand (з перших вуст) I was able to obtain information about the accident at first hand [7, с. 23];

a free hand (карт-бланш, свобода дій) He gave her a free hand with the servants [7, с. 26];

a handful (покарання, справжня кара) This child can be a handful too [7, с. 29];

a handout (милостиня) He said that we wouldn't be relying on handouts from anyone for our future [7, с. 33];

a safe pair of hands (надійні руки) He is what this troubled club needs, a good, solid manager, a safe pair of hands [7, с. 38];

an old hand (досвідчена людина) He is an old hand at this sort of job [7, с. 40];

beat smb hands down (перемогти з легкістю) Last week our team played very badly and our opponents beat us hands down [7, с. 42];

bite the hand that feeds you (рубати гілку на якій сидиш, відплатити чорною невдячністю) [7, с. 48];

bound hand and foot (зв'язані руки та ноги) I am bound hand and foot by the bank's rules [7, с. 53];

by hand (вручну, від руки) [7, с. 55];

catch smb with red-handed (впіймати на гарячому) The police caught the thief red-handed [7, с. 59];

change hands (перейти в інші руки, змінювати власника) The masterpiece changed hands many a time [7, с. 60];

come to hand (отримувати, надходити, йти до рук) [7, с. 61];

eat out of one's hand (підкорятися комусь, заглядувати в рота) He has the press eating out of his hand [7, с. 67];

force one's hand (змушувати робити щось проти волі) [7, с. 73];

from hand to hand (від однієї особи до іншої) [7, с. 76];

gain the upper hand (взяти верх над кимсь) [7, с. 83];

hand and foot (бути зв'язаним по рукам і ногам) [7, с. 84];

hand in glove (не розлий вода) [7, с. 85];

hand in hand (рука об руку) [7, с. 87];

hand over fist (швидко) [7, с. 89];

hand to hand (рукопашний) [7, с. 90];

have one's hands full (бути зайнятим, мати справ по горло) [7, с. 93];

hold hands (докласти рук, взятися за руки) [7, с. 96];

join hands (робити щось разом, йти рука об руку) [7, с. 98];

in the palm of one's hand (підкоряти собі) [7, с. 105];

keep one's hand clean (триматися подалі, тримати руки осторонь) [7, с. 109];

lend a hand (допомогти, протягнути руку допомоги) [7, с. 114];

lift a hand (зробити щось, допомогти комусь) [7, с. 117];

live hand to mouth (жити одним днем, перебиватися з хліба на воду) Ken won't suddenly start saving money when he's been living hand to mouth all his life [7, с.119];
on all hands (з усіх сторін) [7, с. 125];
upon one's hand (на чийсь відповідальності) [7, с. 140];
out of hand (швидко, відразу) [7, с. 126];
run smb with an iron hand (тримати в залізних руках) [7, с. 132];
shake hands (потиснути руки) [7, с. 135];
show one's hand (розкрити карти, плани) [7, с. 137];
take a hand in (втручатися, брати участь в чомусь) [7, с. 143];
turn one's hand (прийматися за) [7, с. 147];
wash one's hand (умивати руки) [7, с. 152];
with a heavy hand (жорстоко) [7, с. 155];
wring one's hands (заламувати руки від відчаю) Clinton's staunchest defenders have been wringing their hands over his scandalous personal behavior [7, с. 163].

Особливості значення соматичних фразеологізмів заховані в історії, культурі та традиціях тої чи іншої країни. Як бачимо, порівнюючи англійські соматичні фразеологізми з українськими, значна кількість їх має відповідники в українській мові, хоча далеко не всі, а деякі і зовсім не мають українського фразеологізму, тому перекладаються за допомогою асоціацій. «Рука» у складі соматичної фразеологічної одиниці відіграє практично універсальну роль – цей соматизм вживається з різноманітними значеннями. Серед них найбільш регулярні ті, які називають дію (*розв'язувати руки, підняти руку, опустити руки*), а також соціальні і особисті стосунки (подати руку, носити на руках, зв'язати руки). Такі жести мають символічне значення, яке є добре відомим у багатьох мовах. Фразеологізми з компонентом рука можуть окреслювати фізичний і психічний стан людини (попасти під гарячу руку, мати важку руку). Чисельними також є ФО зі значенням місцезнаходження чогось: взяти у свої руки, прибрати до рук, попасти у руки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л. М. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л. М. Авксентьев. – Харків: Вища школа, 1988. – 150 с.
2. Англо-український фразеологічний словник / [ред.-упор. Ю. О. Жлуктенко]. – К.: Наукова думка, 1989. – 180 с.
3. Архангельська А. М. Ономазіологічний аспект семантики фразеологічних одиниць з анатомічними компонентами в українській мові / А. М. Архангельська // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Вип. 3. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – С. 138.
4. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології : [монографія] / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
5. Скрипник І. Ю. Соматичні фразеологічні одиниці із значенням інтерперсональних відносин: структурно-семантичні та функціональні характеристики / І. Ю. Скрипник : дис. канд. філол. наук: 10.02.04. – Львів, 2009.
6. Ужченко В. Д. Слова-символи в народній фразеології / В. Д. Ужченко // Українське мовознавство. – № 14. – К.: Вища шк., 1987. – 14 с.
7. Уорелл А. Дж. Англійські ідіоматичні вирази / А. Уорелл. – М. : Художня література, 1999. – 177 с.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2014 р.